

BEVEZETÉS

Hydatius *Chronicája* a legjobb és legérdekesebb latin nyelvű történeti munka, amely az *Ammianus Marcellinus* (332–400) és a *Tours-i Gergely* (Gregorius Turonensis, 538–594) közötti időszakból ránk maradt. A *Chronica* az 5. századi történelem egyik legértékesebb forrása, és a korabeli Hispania történetének egyedülállóan részletes alkotása.

Hydatius 400 körül született a gallaeciai *Lemica civitas*ban [praef. 1], a mai Nocelo da Pena közelében, 10 kilométerre Xinzo de Limiától. Szüleiről csak annyit tudunk, hogy keresztények lehettek és Hispania társadalmának jómódú középosztályába tartoztak, de nem a főnemesek vagy földbirtokosok közül valók. Többen feltételezték, hogy rokonságban állt azzal a priscilliánus-ellenes Hydatius-szal, aki a lusitaniai Emerita püspöke volt a 4. században, de erre a névazonosságon kívül

semmi sem utal. Ha rokonok lennének, Hydatius minden bizonnyal megemlítette volna híres elődjét a priscilliánusokkal kapcsolatban [13; 16]. Ezenkívül a név nagyon ritka, és nem véletlen, hogy a priscilliánus-ellenességéről híres emeritabeli Hydatius után következő nemzedékben két püspököt is ugyanígy neveztek el: az egyiket Gallaeciában, a másikat Galliában, éppen a priscilliánus-mozgalmak két nagy központjában. Valószínű tehát, hogy a *catholicus* szülők csupán Hydatius iránti tiszteletük jeléül nevezték így gyermekeiket, és nem álltak vele semmilyen rokoni kapcsolatban.

Hydatius 406–407 táján szentföldi zarándoklaton (*peregrinatio*) vett részt, és itt látta Iohannes, Eulogius, Epiphanius és Theophilus püspököket, illetve Hieronymus *presbyter*t, akivel való találkozásának emléke nagy hatást gyakorolt a fiú későbbi életére [38–40]. Hydatius önmagát árvának (*pupillus*) nevezi

A kép forrása: <http://members.fortunecity.es/esquecimento/paginacio.htm>

[40], így elképzelhető, hogy elveszítette apját vagy mindkét szülőjét, de lehet, hogy csak rendkívül fiatal korára akart utalni ezzel a megjelöléssel.¹ Mindenesetre vissza kellett térnie Gallaeciába 409 októbere előtt, amikor az alanok, a vandálok és a szvévek betörték Hispaniába [42].

428-ban püspökké választották Aquae Flaviae városában, a mai Chaves-ban, Portugália északi részén [praef. 1; praef. 6; 201; 207]. Mivel ekkor még alig volt harminc éves, nagy tekintéllyel és hírnévvel kellett rendelkeznie, s ezt igazolja az is, hogy 431-ben, a szvévek fosztogatása idején Hydatius követ-séget vállalt a Galliában hadjáratot tartó Aëtiushez [96]. 432-ben Censorius-szal, a császári követtel tért vissza [98], egy évvel később pedig megerősítette a békét a gallaeciabeliekkel [100].

445-ben Thoribius, Asturica új püspöke Leo pápa támogatásával Hydatius és Caepionius segítségét kérte a manicheusok ellen, akik közül a püspökök jó néhányat lelepleztek és feljelentettek Antoninusnál, Emerita püspökénél [130]. 447-ben Leo Thoribiusnak írt levelében megkérte Hydatiust és Caeponiust, hogy állítsanak fel egy testületet a priscillianizmus visszaszorítására és a *catholicus* hit helyreállítására [135]. Ennek eredményeképpen valósult meg a *catholicusok* és a priscilliánusok békés egymás mellett élése Gallaeciában.

460. július 26-án három besúgó (*delatores*) ösztönzésére Frumarius szvév csapata elfogta Hydatius püspököt, és büntetlenül feldúlta Aquae Flaviae kolostorát a környező területekkel együtt [201]. Novemberben, háromhónapnyi fogság után szabadon engedték Hydatiust [207], valószínűleg a gallaeciabeliek és a szvévek közötti *pacis quedam umbra* eredményeképpen [204]. Hydatius azt állítja, hogy nem Frumarius, és nem a szvévek, hanem a besúgók akarták őt félreállítani, az viszont nem derül ki, miért.

Hydatius itt említi utoljára önmagát a Chronicában. Az utolsó esemény ideje a történetben 468-ra tehető, így megírása valószínűleg 469 elején fejeződött be, amikor Hydatius hetven év körüli volt. Nem tudjuk pontosan, mikor halt meg; valószínű, hogy amikor befejezte az írást (470 körül), vagy röviddel azután. *Pseudo-Isidor* azt állítja, hogy halála Leo uralkodása alatt, vagyis 474 előtt következett be.

¹ *Sevillai Isidor* (556/560–636) azt írja, hogy az ő korában a *pupillus* egyszerűen kisfiút jelentett (Etymologiae 11,1,37; 11,2,12), hasonlóan egy 7. század előtti görög-latin szójegyzékhez, amely szerint a szó jelentése *impubes*, *infantulus*, azaz kisfiú (CGL II,227,1). Ezért valószínű, hogy a *pupillus* ebben az esetben csak azt jelenti, nagyon fiatal fiú, bár pontosan nem tudjuk, Hydatius melyik értelemben használta (Burgess 1993, 4).

Hydatius nevéhez köthető a *Chronica* és a *Consularia Constantinopolitana* című munka. A *Chronica*, amely az egyik legkorábbi fennmaradt darab ebben a műfajban, az 5. századi Hispania történetének részletes forrása, egyedülálló beszámoló a korabeli császári hatalom felbomlásáról. Hydatius feljegyzései azért is különösen érdekesek, mert elárulják, hogyan gondolkodott a kor egyik vezető személyisége a bemutatott eseményekről azon a területen, ahol a római hatalom törést szenvedett. Nagyon keveset tudunk a római Galliaecia egyházi szervezetéről is; amit tudunk, a *Chronicából* tudjuk. Hydatius azon kevesek közé tartozik, akik a rómaiak és a barbárok szembenállását a provincia-beli társadalom szempontjából mutatják be.

A *Consularia Constantinopolitana* (más néven *Descriptio consulum*) a 330-as évekre datálható, több szerzője és szerkesztője van. A történeti feljegyzésekkel bővített *consullista* sok szempontból úttörő munka, és a kora császárkori *fasti* újjászületésének tekinthető. A 4–5. század fordulóján már széles körben használták történeti forrásként latin és görög szerzők, de a modern történettudomány számára is alapvető jelentőségű, mert a 4. század kronológiai áttekintését adja évek és napok pontos megjelölésével. A *Consulariát* azért tartjuk Hydatius munkájának, mert ő volt a Kr. e. 509 és Kr. u. 395 közötti események másolója, és a 396–468 közötti lista első szerkesztője. A *Chronica* és a *Consularia* is Phillips 1829-es (B) kéziratára vezethető vissza, ezenkívül a *Consularia* egyik változata volt Hydatius munkájának legfontosabb forrása.

Hydatius a *Chronicát* Euszebiosz *Chronici canones* (Khronikoi kanónesz) című munkájának folytatásaként írta. Euszebiosz művét Hieronymus fordította latinra, majd kiegészítette 378-ig, Hydatius pedig ezt folytatta a 379–469 közötti események ábrázolásával.² A *Chronici canones* szövege a kéziratokban közvetlenül Hydatius munkája előtt áll, így a bevezető sorok [249b-c] valójában a *Canones* szövegéhez tartoznak. Euszebiosz utolsó feljegyzései után következik a *supputatio*, amely az évek számát összegzi Ádámtól kezdve; közvetlenül ezután kezdődik Hydatius *praefatiója*. Euszebiosz, Hieronymus és Hydatius munkái tehát, mivel egymás folytatásai, egységes történetet alkotnak: az emberiség történetét Ábrahám születésétől 469-ig.

Már klasszikus szerzők esetében is előfordult, hogy korábbi szerzők munkáját folytatták, ahogyan például Xenophón és Theopomposz folytatta Thuküidész, Poszeidóniosz Polübioszt, Ammianus pedig Tacitust, később azonban

² Euszebiosz eredetileg a Kr. e. 2016-tól, Ábrahám születésétől Kr. u. 303-ig tartó eseményeket ismertette, és halála után egészítették ki munkáját 325-ig. Az eredeti görög nyelvű krónikából csak töredékek maradtak ránk, fennmaradt azonban a bővített változat örmény fordítása, és a Hieronymus által 380-ban latinra fordított és átdolgozott változat.

már a nem klasszikus történetírók is hozzácsatolták munkájukat egy-egy korábbi alkotás végéhez. Egyre több keresztény történeti munka és kronológia íródott, megszülettek a folytatások folytatásai és *compilatiói*, az eredetileg különálló krónikákat, listákat, időrendi táblákat pedig egyetlen kivonatban (*compendium*) gyűjtötték össze.

Hydatius sok szempontból a latin nyelvű krónika műfajának egyik úttörője. A *fasti* és a *consularia* műfaja hosszú szünet után a 4. század végére lett újra népszerű, a krónika pedig azért került az érdeklődés középpontjába, mert 382-ben megjelent Hieronymus fordítása és Euszebiosz munkájának folytatása.

A műfaj Hieronymus utáni első megnyilvánulása *Ausonius* mára már elveszett, a 380-as évekből származó krónikája volt, ezt azonban csak egy kézirat másolatának tartalomjegyzékéből ismerjük.³ A legkorábbi fennmaradt krónikát Prosper írta 433-ban: munkáját Ádámmal kezdi, de az Ábrahám születése és a Kr. u. 378 közötti időszak leírására egyszerűen a *Chronici canones* kivonatát használja, majd hozzáilleszti saját folytatását két alkalommal is, 445-ben és 455-ben. Hydatius és Prosper krónikájának belső bizonyítékai alapján valószínűleg létezett egy mára már elveszett gall krónika, amelyben a 410–439 közötti események szerepeltek. Ez a *compilatio* nem azonos a fennmaradt *Chronica Gallica ad annum CCCCLII* című munkával, amelyet 452-ben állított össze valaki Gallia déli részén. 511-ben egy másik gall krónikaíró tollából született egy alkotás, elsősorban Hydatiusra és a 452-es gall krónika egyik korábbi forrására támaszkodva.

A 6. században már számtalan latin nyelvű krónikát írtak a birodalom egész területén, közülük azonban több száz ismeretlen vagy mára már elveszett; jó néhány viszont teljesen vagy részben fennmaradt. Ezek közül a legjelentősebbek: *Marcellinus comes* (Euszebiosz-Hieronymus, majd 379–518, illetve 534-ig); Marcellinus egyik névtelen folytatója (a kézirat 548-nál megszakad); *Cassiodorus* (Prosper egyik kivonata, majd 456–519, *consularia* formájában); *Victor Tonnennensis* (Prosper, majd 444–567); *Iohannes Biclaensis* (Victor, majd 567–590); egy mára elveszett, Caesaraugustában írt krónika (450–568); és *Marius Aventicensis* (Euszebiosz-Hieronymus, 452-es gall krónika, Prosper 453–454, majd 455–581). Ezt követően vált a krónika a történetírás legnépszerűbb műfajává a középkorban.

Hydatius és a fent említett gall krónikák megtartották a korábbi kronológiai rendszert, az uralkodási évek rendszerét, ezt megelőzően viszont, feltehetően a *consularia* növekvő népszerűsége, pontossága és egyszerű használata miatt,

³ Az elveszett *Veronensis*-kéziratra 1320 körül, a margón találunk utalásokat *Giovanni Mansionario* saját *Historia imperialis*ának másolatában.

az idő megjelölésére a *consuli* dátumokat használták. A hivatalos *consulság* vége, 541 után már más viszonyítási pontot kellett keresniük a szerzőknek, így előbb a barbár királyok uralkodási éveit, később pedig az *anno Domini* kelte-zést alkalmazták. Hydatius pontosan megőrizte Hieronymus szövegének felépí-tését, és Ábrahám születésétől számolta az éveket, valamint tovább alkalmazta az *olimpiászokat*, folytatta a hispániai *aerákat* és hozzácsatolta saját kronoló-giáját, belevéve a mennybemenetel *ioboleusait* is (ezekről bővebben a Krono-lógia című fejezetben lesz szó).

Hydatius egyetlen dologban tért el elődjétől: a részletességben. A krónika műfajának jellegzetes vonása, hogy röviden, tömören, egyszerű és közvetlen módon jegyzi fel a tényeket, a részletezés és a kifejtés alig elképzelhető. Hydatius ezzel szemben a késő antikvitás történetírói közül egyedülállóan rész-letes és bőbeszédű, különösen a *Chronica* második felében, ahol már nem kö-vet írott forrásokat. Úgy tűnik, Hydatius megpróbált egy hagyományosabb történeti elbeszélést alkotni, a felújított műfaj szerkezeti korlátain belül. A szöveg túlzott részletessége azonban megmagyarázza, miért merült majdnem teljesen feledésbe Hydatius krónikája: a munka túl hosszú, nyelvezete pedig túl bo-nyolult és nehézkes volt egy átlagos korabeli olvasó számára.

A *Chronica* legfontosabb forrása a *Consularia* egyik változata, melynek közvetlen hatása vagy átvétele csaknem 25 *caput* esetében kimutatható. A pris-cillianizmus eredetével kapcsolatban biztosan felhasználta *Sulpicius Severus Chronicáját*. Ismerte Hieronymus munkáit és számos fordítását, szót ejtett *Theophilus*, *Paulinus* és *Merobaudes* irodalmi tevékenységéről is. Különös vi-szont, hogy meg sem említette korának két kiváló hispaniai íróját, a keresztény *Prudentiust* és a történetíró *Orosiust*.⁴ Hydatius több alkalommal is beszámol a püspökök egymás közötti kiterjedt levelezéséről, melyekben nemcsak vallási kérdések kaptak helyet, hanem a csodajelek és égi jelenségek is megvitatásra kerültek. A császári dinasztikus eseményekről és a katonai műveletekről Hydatius valószínűleg követek útján hivatalos jelentéseket is kapott, de ezekről semmi többet nem árult el.⁵

Hydatius nem utalt arra sem, mikor kezdett a krónika írásába, bár a beveze-tőben [praef. 5–6] leírta, hogy püspökké szentelésének évétől, 428-tól voltak ismeretei az eseményekről, az ezt megelőző időszak eseményeihez szinte kizá-

⁴ Ez utóbbi azért is meglepő, mert Orosius is gallaeciai volt, és részletesen beszámolt a barbárok hispaniai betöréséről, továbbá Hydatiushoz hasonlóan elítélte a priscillianizmust. Lehet, hogy Orosius munkája nem volt annyira széles körben ismert az 5. századi Hispaniában, mint Italiában. Isidor volt az első, akinél kimutatható Orosius ha-tása.

⁵ A forrásokról bővebben: Muhlberger 1990, 204–212.

rólág csak szóbeli hagyományra támaszkodhatott. Beszámol Aëtius 430–432-es galliai hadjáratairól, amely bizonyosan saját tapasztalatainak eredménye, hiszen 431–432 telén feltehetően a galliai Arelatében tartózkodott. Úgy tűnik, nagyon korai időponttól kezdve készített történeti feljegyzéseket, de a ránk maradt munkát csak 457–458 után tudta elkezdni, mert a *Chronica* központi részét és tetőpontját a gótok 456–457-es lusitaniai és gallaeciai betörése jelenti. Általánosan elfogadott nézet, hogy Hydatius idős emberként emlékezett vissza múltjára, és tapasztalatait írta meg a *Chronicában*; ezzel magyarázhatók a kronológiával kapcsolatos pontatlanságok is.⁶

Felmerül a kérdés, miért vállalkozott Hydatius a krónikaírás különösen nehéz feladatára. A legnagyobb ösztönzőerő az lehetett, hogy a szerző meg volt győződve arról: a világ a végéhez közeledik, s a körülötte lévő zűrzavar Krisztus második eljövételének előjele.⁷ Ezt a nézetet erősítette egy Hydatius által is ismert apokrif apokalipszis, amely tartalmazta Krisztus Tamás apostolhoz írt levelét, miszerint a világ vége 450 évvel Krisztus mennybemenetele után, azaz 482. május 27-én lesz. A *Chronica* szemtanúként számol be Gallaecia és a Római Birodalom utolsó éveiről, a barbárokról, mint az Antikrisztus képviselőiről, és hevesen elítéli azt a világot, amelyben a gonoszság egyre csak nő, a bibliai prófécia pedig beteljesüléséhez közeledik. Hogy ezek a hiedelmek inkább egy történeti munka elkészítésére, mintsem a világ végi készülődéssel és bűnbánattal kapcsolatos prédikációk írására ösztönözték a szerzőt, arra utal, hogy jól ismerte a műfaj hagyományait és jelentőségét a keresztény eszkatológiára. Hydatius úgy gondolta, akkor tud legjobban eleget tenni kötelezettségeinek, ha befejezi Euszebiosz és Hieronymus munkáját, és ezzel talán elkerülhető a világ vége, vagy olvasóit bűnbánatra ösztönzi, de mindenképpen Istent és teremtményét dicsőíti, s így még előnyösebbé teszi saját helyzetét az esetleges ítéletnapon.⁸

Hydatius nagyfokú hozzáértést és tájékozottságot tanúsít a történetírással és módszereivel kapcsolatban. A *praefatio* például egy teljes értékű történeti bevezetőnek tekinthető, és kortársai közül egyedül ő hajlandó efféle téma fejtegetésére. A görög szavak használatában is megmutatkozik képzettsége. A történetírás Hydatius számára tehát egy természetes reakció a körülötte lévő és egyre növekvő zűrzavarra, s ez a háttér megfelelően felkészítette őt arra a feladatra, hogy feljegyezze a világ végéig bekövetkező eseményeket.

⁶ Thompson 1982, 140–141.

⁷ Burgess 1989, 155–193.

⁸ Burgess 1993, 9–10.

Hydatius Chronicájának nem maradt fenn a teljes szövege, csak egy majdnem teljes kézírata, ennek egy sokkal későbbi másolata, illetve jó néhány kivonat és összefoglalás. A *codex optimus* Phillips 1829-es (B) kézírata (Deutsche Staatsbibliothek, Berlin), amelyet feltehetően a trieri Szt. Maximinus-monostorban másoltak az eredetiről 830 körül.⁹ Ez az egyetlen olyan kézirat, amely egyaránt megőrizte az eredeti szöveg felépítését, az oldalak beosztását és a margón lévő kronológiai jelöléseket. A többi kézirat szövege többnyire rövid kivonat és összefoglalás, amelyekben számos *interpolatio* és szövegromlás fordul elő.¹⁰ A fordításnál Burgess (1993) kiadását vettem alapul, amely a B kéziratát tekinti a legteljesebbnek.

A modern kiadások közül Mommsen (1894) próbálta meg először egyesíteni a három legfontosabb kézirat szövegét, de a párhuzamos hasábok, idézőjelek és zárójelek következtelen használata egészen bonyolulttá teszi munkáját, ráadásul számos, mintegy 150 helyen téves a javítása, vagy hiányzik. Tranoy (1974) kiadása majdnem teljesen Mommsenén alapul, de felhasználja Courtois (1951) vitatható tanulmányát is. Campos (1984) a kéziratok vizsgálata helyett egy 1619-es kiadás javított változatát közölte, Tranoy kiadását pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Ez utóbbi hiányosságait igyekezett pótolni Nautin (1985). Burgess (1993) kiadása az első, amely az elérhető kéziratokat és a korábbi kiadások teljes apparátusát is figyelembe veszi. Hydatius Chronicájának eddig három spanyol, egy francia és egy angol fordítása készült.¹¹

A kéziratok szövege számos *lacunát*, töredéket és *interpolatiót* tartalmaz, amelyek közül csak keveset tudunk kiegészíteni a kivonatokból, vagyis a szöveg csaknem egytizede elveszett (ezeket a helyeket ebben a kiadásban [...] jelöli). El kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy Hydatius feljegyzéseinek sorrendje helyes, ugyanis nincs másik forrásunk, amelyből az időrendet pontosan helyre tudnánk állítani.¹²

Burgess kiadása igyekszik a B szerkezetét a legpontosabban követni. Valószínű, hogy a B-ben található változat áll legközelebb a Hydatius által írt szöveghez, mivel a szerző ebben a kötetben folytatta a *Chronici canones* szövegét, ezenkívül Hydatius Hieronymus tudatos utánzására törekedett, illetve a *Canones* B-ben található változata pontosan tükrözi a Hieronymus által írt szöveg

⁹ A kézirat 192 darab 26 soros *folios*ból áll (287 mm x 262 mm), tartalmazza Hieronymus fordítását és Eusebiosz *Chronici canones* című munkájának folytatását (fos. 1^v–153^v), Hydatius Chronicáját (153^v–172^v), a *Consularia Constantinopolitana*t (173^v–184^v) és a *Liber generationis*t (184^v–192^v).

¹⁰ A kéziratokról és szövegkiadásokról bővebben: Burgess 1993, 11–26; 65–66.

¹¹ García del Corral 1886, Macías 1906, Campos 1984, Tranoy 1974, Burgess 1993.

¹² A problémáról bővebben: Burgess 1993, 47–58.

szerkezetét. A *Chronica* kézírata 26 oldalból áll, az oldalak közepén lévő szöveghasábjában vannak feljegyezve a történeti események, felosztva a császárok uralkodási évei szerint; ezek a bal oldali margón futnak a szöveg mellett. A pápák és a császárok trónralépésével kapcsolatos megjegyzések, illetve a többi kronológiai jelölés a jobb oldali margón szerepel piros uncíallissal; ezek ebben a kiadásban az áttekinthetőség kedvéért nem a szövegben, hanem egy kronológiai táblázatban kaptak helyet.¹³

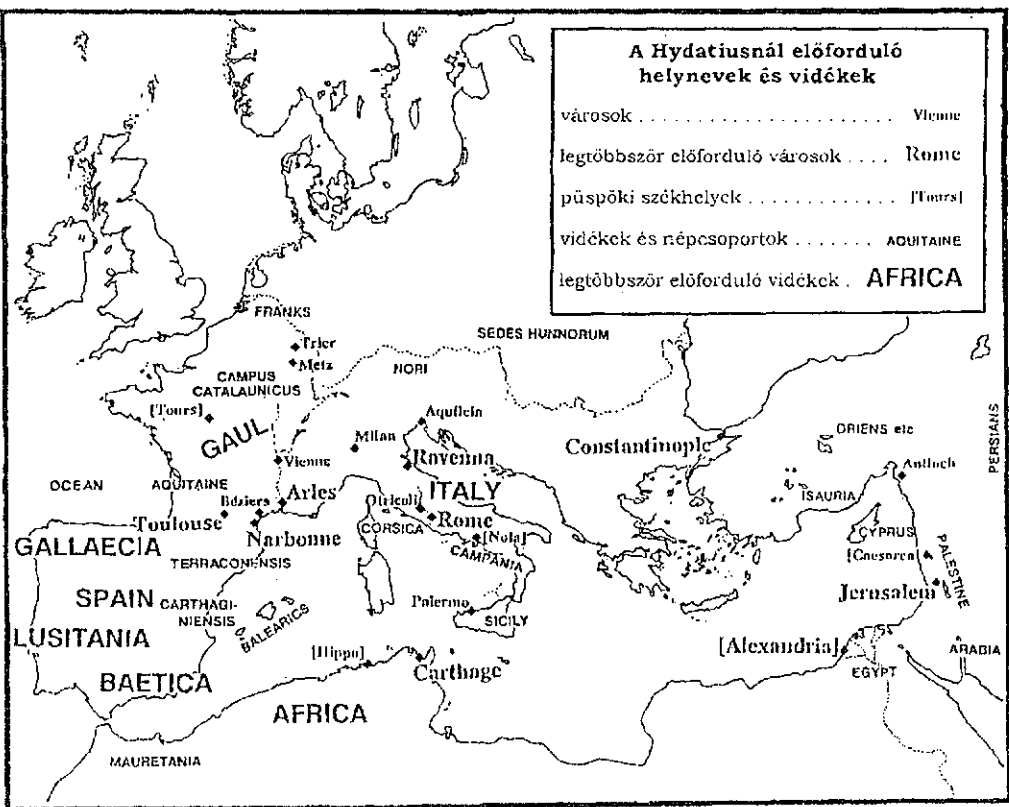
Burgess fordításában () jelöli azokat a kiegészítéseket, amelyek nélkül a szöveg nehezen vagy egyáltalán nem lenne érthető; ezeket csak néhány indokolt esetben hagytam meg. Lábjegyzetben azok a megjegyzések szerepelnek, amelyek a szövegben olvasható eseményeket kiegészítik vagy pontosítják; a latin szavak magyarázata, a helynevek meghatározása és az előforduló személyek rövid bemutatása a Jegyzetszótárban található. A kéziratokban a személy- és földrajzi nevek többféle változatban szerepelnek, ezek átírásáról a Jegyzetszótár bevezetőjében lesz szó.¹⁴

A *Chronica* sorainak számozásakor a célszerűsége törekedtem: a sorok végén ()-ben szerepelnek a Burgess-kiadás jelzései, mellette []-ben pedig a Mommsen-féle beosztás. Mivel a korábbi szakirodalomban (például Várady 1961; Thompson 1982; Muhlberger 1990) többnyire Mommsen szövegére hivatkoznak, ez a kiadás is ezt a módszert követi; ennek megfelelően a jegyzetekben [] a szöveg *caput*-számára, () pedig évszámra utal.

Sevillai Isidor *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum* című munkájához forrásként használta Hydatius *Chronicáját*, ezért a fordítás során több esetben felhasználtam ennek magyar fordítását (Székely 1998). A jegyzetekben hivatkozott források, szövegkiadások és tanulmányok pontos adatai a kötet végén találhatók.

¹³ A kronológiáról bővebben: Burgess 1993, 27–46.

¹⁴ Hydatius helyesírásáról bővebben: Burgess 1993, 143–153.

¹⁵ A térképek Muhlbberger (1990) angol nyelvű kiadásának melléklete alapján készült.

